

A hermeneutika helye Thomas Kuhn gondolkodásában

Megjegyzések Laki János Kuhn-értelmezéséhez

Laki János arra tesz kísérletet, hogy monografikus alapossággal rekonstruálja Kuhn tudományfilozófiai nézeteit, illetve beillesse a kuhni fordulatot a tudományról való gondolkodás 20. századi történetébe. A könyv jól sikerült vállalkozás: Laki felkészülten ábrázolja azt a filozófiai, tudományelméleti szituációt, melybe Kuhn nézetei berobbantak, markáns és eredeti képet fest a kuhni gondolkodás fő elemeiről, belső összefüggéseiről. Különösen elgondolkodtató és izgalmas, ahogy Laki a tudományos forradalmak természetével, a tudomány fejlődésével, illetve az intézményi racionalitás szerepével kapcsolatos kuhni nézeteket rekonstruálja.

Írásomnak nem az a célja, hogy Laki könyvét egészében értékeljem, hanem csak arra szeretnék vállalkozni, hogy egy számomra különösen fontos aspektusból, Thomas Kuhn és a hermeneutika viszonyának, a kuhni tudományfilozófia hermeneutikai aspektusainak a kérdése szempontjából vizsgáljam az általa leírtakat. Elsődlegesen azt szeretném vizsgálni és vitatni, ahogy Laki e problémakört a könyvében konkrétan tárgyalja, de aztán arra az általános szemléletmódbeli kérdésre is ki szeretnék térni, amely arra vonatkozik, hogy vajon milyen filozófiai, illetve tudományos háttér segíthet leginkább a kuhni gondolatok rekonstrukciója számára.

Laki a hermeneutika szerepét a kuhni gondolatvilágon belül szigorúan lehatárolva vizsgálja a könyvében. E lehatárolás már a könyv felépítésében is megnyilvánul, hiszen e kérdéskört kizárólag a tudománytörténet problematikájával foglalkozó rész egyik – „Hermeneutika” címet viselő – alfejezetében tárgyalja. Laki tartalmi vonatkozásban is egyértelmű: elemzésében kizárólag a „kuhni tudománytörténetés” (44) gyakorlatával foglalkozik, vizsgálatának magától értetődő feltételezése, hogy Kuhn kapcsán *csakis egy vonatkozásban, a (tudomány)történeti megértés keretei között vetődik föl e hermeneutika problémája.*

Laki rekonstrukciója szerint Kuhn a hetvenes évek közepétől kísérletet tett arra, hogy a hermeneutikát mint módszert hívja segítségül az inkommenzurábilis gondolatrendszerek között közvetítő tudománytörténészek számára. E vázlatosan kidolgozott tudománytörténeti hermeneutika kiindulópontja az úgynevezett

jóindulat elve, amely Kuhnnál annyit jelent, hogy egy számunkra már idegenné vált tudománytörténeti szöveghez úgy közelítünk, hogy annak – sajátunktól eltérő – racionalitását eleve feltételezzük. Ebből az elvből már következik, hogy a szövegértés nehézségeit, anomáliáit nem a szerző gyengeségének fogjuk tekinteni, hanem az erőfeszítéseinket éppen e pontok megértésére irányítjuk – abból a célból, hogy a hagyományos szöveg valódi értelmét felderíthessük. A szövegértés során fellépő anomáliák kiküszöbölésével közelíthetünk a valódi célunkhoz, az áthagyományozott szöveg eredeti értelmének konzisztens összefüggésként való rekonstruálásához. E hermeneutika pozitivistikus jellegű, amennyiben a tudománytörténeti tényeknek Kuhn túlzó fontosságot tulajdonít.¹

E tudománytörténeti hermeneutika jelentőségét Laki több szempontból is megkérdőjelezi. Egyfelől a kuhni hermeneutikát – Hackingra támaszkodva – szembeállítja Gadamer hermeneutikájával, mondván, hogy Kuhnnak nem tett szert volna Gadamer hermeneutikájára – már ha ismerte volna –, másfelől pedig Kuhn azzal, hogy „tétova és szisztematikusan végig nem vitt” (45) módon vonta be a hermeneutikát, a lehetséges interpretációk sokféleségét és bizonytalanságát vitte be a tudománytörténeti értelmezésbe.

A következőkben néhány ponton vitába szeretnék szállni Laki rekonstrukciójával és értékelésével. A legfontosabb kérdésnek azt tartom, hogy milyen hermeneutikát tulajdonítunk Kuhnnak, vajon célszerű-e valamely részproblematikára lokalizálnunk a hermeneutikai gondolkodásmód megjelenését, avagy a kuhni gondolkodásmód egészét hermeneutikai jellegűnek tartjuk. További kérdés, hogy melyik hermeneutikához nyúlunk vissza a filozófiai tradíción belül. Gadamer – a szellemtudományi önmegértéshez visszaforduló – hermeneutikáját tekintjük-e referenciapontnak, vagy inkább a – jóval radikálisabb és tudományfilozófiai szempontból relevánsabbnak tűnő – heideggeri hermeneutikához fordulunk?

Laki tehát két módon is lehatárolja Kuhn és a hermeneutika érintkezésének problematikáját: Gadamerre szorítkozik, továbbá kizárólag a tudománytörténeti megértés hermeneutikai vonatkozásait vizsgálja – a magam részéről mindkét behatárolást problematikusnak érzem. Továbbá úgy vélem, hogy – részben e lehatárolás következtében – még azok a mozzanatok is vitathatók Laki értelmezésében, ahol Laki – a kuhni megjegyzések nyomán – kapcsolatot lát Kuhn és a hermeneutika között.

Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy Kuhnnak a hermeneutikához fűződő viszonya valóban sajátos természetű, hiszen alapvető gondolatait úgy fejtette ki, hogy nem ismerte a hermeneutikát – mint 1977-ben írja: „a »hermeneutikai« kifejezés [...] öt évvel ezelőtt még nem tartozott a szókincsemhez” (Kuhn 1988. 36), emiatt a hermeneutika és Kuhn viszonyában nem azt tekinteném elsődle-

¹ „A hermeneutikai értelmezés e pozitivista jellegének feltárása mintegy visszamenőleg világossá teszi, hogy mi is volt a baj a »történeti tény« kuhni felfogásával” (44).

ges kérdésnek, hogy ő sok esetben *utólagos, önértelmező módon*² miként azonosítja a „hermeneutikait” saját gondolatvilágában. Meg kell tehát különböztetnünk Kuhn utólagos önértelmezésének problémáját attól a sokkal fontosabb kérdéstől, hogy az a tudományértelmezés, amelyet Kuhn – a hermeneutikai tradíció ismerete nélkül – kidolgozott, *egészében hermeneutika-e, s ha igen, akkor ennek milyen filozófiai következményei vannak.*

A legélesebben talán az alkalmazás hermeneutikai elvével kapcsolatos értelmezésben érhető tetten feszültség Kuhn tényleges gyakorlata és Laki interpretációja között. Laki Kuhn tudománytörténeti hermeneutikájának módszertanát elemezve arra a következtetésre jut, hogy e módszertan „kizárja a kuhni hermeneutikából az alkalmazás problémáját” (43). Véleményem szerint azonban az applikáció kérdése több szempontból is kitüntetetten fontos Kuhn és a hermeneutika kapcsolatának vonatkozásában, akkor, ha a tudománytörténet kuhni megközelítését vizsgáljuk, mind pedig abban az esetben, ha Kuhn tudományfilozófiájának egészét tekintjük.

Jól ismert, hogy a kuhni tudományfilozófiai fordulat egészének szempontjából kulcsfontosságú mozzanat a paradigma-fogalom bevezetése, amelynek egyik alapjelentése éppen az, hogy olyan példázatokra, konkrét feladatmegoldásokra vonatkozik, „melyeket a tudományos közösség a tudományos munkában min-tának tekint” (21). Laki teljes joggal nyomatékosítja – *a hermeneutika kérdésétől azonban teljesen elválasztva* – a paradigma fogalmának e jelentését, ki is kiemeli, hogy Kuhn a paradigma ezen értelmét „tekinti a könyv legújyszerűbb és legkevésbé megértett gondolatának” (uo). A példázatok, konkrét feladatmegoldások azonban mi mások, mint alkalmazások? A paradigma-fogalom e meghatározásával Kuhn valójában azt állítja, hogy *az alkalmazás a tudományos elméletek elsajátításának, megértésének döntő mozzanata.* A hermeneutika éppen azt hangsúlyozza, hogy valaminek a megértése az alkalmazása során valósul meg. Amint Gadamer írja: „a megértés [...] mindig egyben alkalmazás” (Gadamer 1990. 314, magyarul 219). Ez a Heideggerre visszanyúló gondolat pontosan azt jelenti, hogy valaminek, például egy teóriának a megértése elvileg nem választható el az elmélet konkrét alkalmazásaitól, az alkalmazások kitüntetett szerepet játszhatnak egy elmélet megértésében, elsajátításában.

Amikor Laki a kuhni hermeneutikától elvitatja az alkalmazás mozzanatát, akkor azt természetesen nem a paradigma, hanem a történeti megértés vonatkozásában teszi. Csakhogy ha megfontoljuk, hogy milyen kapcsolat van a tudomány-

² Kuhn az imént már idézett 1977-es írásában – tanulmányainak német nyelvű kiadásához írt előszavában – is 1947-es Arisztotelész-értelmezésének nehézségeire tekint vissza, amikor szóba hozza a hermeneutika problémáját. Ugyanakkor fontos hangsúlyoznunk, hogy hermeneutikai belátásainak érvényét kifejezetten *tudományképének egészére* vonatkoztatja: „Esetemben azonban a hermeneutika felfedezése nem csak ahhoz vezetett, hogy a történelem mint valami figyelemre méltó tárgy jelent meg a számomra. A hermeneutika legközvetlenebb és legdöntőbb hatása inkább a tudományról kialakított képemet érintette” (uo. 34. sk.).

történeti példák és a kuhni tudományfilozófiai elmélet között, akkor éppen az alkalmazás kérdésébe ütközünk. Értelmezésem szerint amikor Kuhn tudománytörténeti példákkal operál, akkor tulajdonképpen *alkalmazott tudományfilozófiát* művel. Tudománytörténeti szempontból sok esetben talán vitathatók ezek a példák, ám látnunk kell a funkciójukat: valójában tudományfilozófiai alkalmazásokról van szó. Kopernikusz vagy Lavoisier története eszerint nem más, mint a paradigmaváltás példázata, Kuhn elméletének konkrét alkalmazása, amelynek tanulmányozása révén megérthetjük a kuhni tudományfilozófiát – e példák, alkalmazások pontosan azt a szerepet játszhatják, melyet más tudományokban is a példázatok játszanak: tanulmányozásuk révén a tudósok, jelen esetben a tudományfilozófusok „kezdik másként látni a tudományukat” (Kuhn 1984. 117).

Gadamer és Kuhn szembeállításához az is hozzájárulhat, hogy Laki a történeti megértés gadameri elméletének bemutatása során a hangsúlyt eltolja az értelmező szituáltóságának mozzanatára; pedig Gadamer elmélete kiegyensúlyozott e tekintetben, s nem csak azt hangsúlyozza, hogy a hermeneutika feladatai közé tartozik az értelmező hermeneutikai szituációjának értelmezése (vö. Gadamer 190. 310. skk, magyarul 216. sk), hanem a „történeti hagyomány [...] *maga is megszólal a maga igazságában*” (Gadamer 1990. 3, magyarul 22)³. Gadamer egyoldalú értelmezéséhez az is hozzájárulhatott, hogy Laki egy helyen kevésbé sikerült fordításra támaszkodott; a vitatott – Bonyhai Gábor által fordított – mondat a következő: „a történeti megértés voltaképpen tárgyát nem események képezik, hanem azok »jelentősége«”. A német eredetiben a Bedeutung kifejezés szerepel (Gadamer 1990. 334, magyarul 231), melyet szótári szempontból lehet ugyan jelentőségnek fordítani, de ez mégis félrefordításnak tekinthető: a szövegösszefüggésből és az egész gadameri elméletből egyértelműen kiviláglik, hogy jelentésről van szó – vagyis a történeti megértés az illető szöveg jelentését próbálja meg felderíteni. A gadameri gondolat értelmezése, miszerint pusztán arról lenne szó, „hogy milyen jelentőséget tulajdonítunk a tudománytörténet korábbi szerzőinek” (44), félreértésnek tekinthető.⁴

Van azonban egy fontos pont, melyben egyetértek Laki értelmezésével. Számomra is nyilvánvalónak tűnik, hogy Kuhn *saját pozíciójának értelmezésekor* nem alkalmazott következetesen hermeneutikai elveket, nem vette eléggé figyelembe saját pozíciójának a történetiségét, s könnyen lehet, hogy pozitivistá előítéleteket táplált a tudománytörténeti tényekkel kapcsolatban. Kuhn önreflexív elgondolásaitól tényleg nem áll távol az, ahogy Laki jellemzi a kuhni „hermeneutikát”: „célja annak feltárása, hogyan gondolkodtak »ők«, s nem annak leírása, mit mond számunkra a szöveg ma” (43). Ugyanakkor azt is világosan látnunk

³ „Ezért a hermeneutikai hozzáálláshoz szükségképp hozzátartozik a történeti horizont felvázolása, mely különbözik a jelen horizontjától” (Gadamer 1990. 311, magyarul 217).

⁴ Gadamer néhány sorral a vitatott mondat előtt például a következőképpen fogalmaz: „Nem érvényes-e valójában minden szövegre, hogy azt kell megérteni, amit mond?” (Gadamer 1990. 334, magyarul: 231).

kell, hogy Kuhn tényleges gyakorlata viszont pontosan az volt, hogy bemutassa, mit mond ma – tudományfilozófiai szempontból – számunkra a szöveg.

Kuhn paradigma-fogalmának hermeneutikai aspektusait érintő megfontolásaink révén már túlléptük azt a határt, amelyet Laki szabott, amennyiben Kuhn és a hermeneutika kapcsolatát kizárólag a tudománytörténeti megértés vonatkozásában vizsgálta. Laki lehatárolásával szemben véleményem szerint Kuhn tudományfilozófiájának egésze hermeneutikai jellegű. Természetesen a kuhni tudományfilozófiának a hermeneutika szempontjából történő értelmezése az egyik lehetséges interpretációnak tekinthető, amelynek gyengéi és erősségei vannak, ám mindenképpen az *egyik* lehetséges Kuhn-értelmezés. Kuhnnek nincs olyan jelentős gondolata, melynek ne lenne a hermeneutika által megfogalmazható verziója, s van jó néhány olyan kérdés is, ahol a hermeneutikai értelmezés sokkal plauzibilisebb megoldással tud előállni, mint az egyéb Kuhn-értelmezések.

E vonatkozásban Laki könyvét úgy tekinthetjük, mint amely egy – legalábbis számomra – *fontosnak tűnő vitát elmulasztott*, ami különösen azért hiányzik, mert Laki írása kifejezetten jó: értelmezése sok kérdésben eredeti és izgalmas megoldásokat tartalmaz. E rövid írásnak persze csak az lehet a célja, hogy jelezze a vita „helyét”, azokat a pontokat, ahol a hermeneutikai értelmezés valódi alternatívát kínál, illetve ahol Laki értelmezése természetes szövetségesének tekinthető. Gondolatmenetem zárásaként mindkét esetre hoznék egy-egy példát.

A hermeneutika kitűnő szövetségese lehetett volna Lakinak a realizmussal kapcsolatos interpretációjában. Laki, miután megállapítja, hogy „jóformán teljes a konszenzus abban, hogy (Kuhn) nézetei *antirealisták*” (83), felhívja a figyelmet arra, hogy „valahogy mégis számot kellene vetni a zavaró tényezővel, hogy Kuhn következetesen elutasítja az »antirealista« címkét” (84). Laki válasza a dilemmára úgy szól, hogy Kuhn minimálrealista álláspontot képvisel, melyben a tudományfilozófust kantianus felfogása támogatja. Laki rekonstrukciójában megkülönbözteti a realitást a paradigmák által konstituált világoktól, melyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a realitás valamely metszetét megismerhessük: „a különböző paradigmák a realitás más-más aspektusát engedik megmutatkozni” (114). Ez a felfogás gyakorlatilag megegyezik azzal, amit Heidegger a húszas évek közepén dolgozott ki: a világ olyan értelem-összefüggés, amelynek a segítségével a létezőt⁵ valamilyen módon felfedjük.⁶ Persze hozzá kell tennünk, hogy Heidegger az ontológiai differencia gondolatával jóval mélyebbre hatolt,⁷ mint Kuhn, de a konstrukció strukturálisan mégis párhuzamos: mindkét esetben a ha-

⁵ Laki a realitás kifejezést használja, Kuhnnál pedig a két értelemben felmerülő világ-fogalom egyike jelenti ezt: „bár a paradigma megváltozásával a világ nem változik meg, a tudós azután egy másik világban dolgozik” (Kuhn 1984. 165).

⁶ Ezt az értelmezést részletesen a következő helyeken fejtettem ki: Schwendtner 2000a. 93. skk, Schwendtner 2000b. 141. skk.

⁷ E fogalomhoz lásd Schwendtner 2001. 79. sk.

gyomány által konstituált világ és a realitás egy szelete korrelációs viszonyának (fenomenológiai)⁸ alapelvéről van szó.

A hermeneutikai, fenomenológiai szemlélet alkalmazásának egyik legnagyobb előnye véleményem szerint abban áll, hogy filozófiailag, módszertanilag egységes keretek között tudja vizsgálni azokat a problémákat, melyeket egyébként heterogén módszertani háttérrel, más-más tudományoktól kölcsönzött nyelven tud maga Kuhn, illetve tudnak Kuhn értelmezői kifejezni. Egy példa erre: Laki értelmezése szerint „a fejlődést mozgató »lényegi feszültség« ennek megfelelően *nem individuális kutatók pszichológiai állapota*, hanem a tudományt művelő individuumokból összeálló *közösség természetes sokféleségének megnyilvánulása*” (208). Eszerint Laki a tudományban rejlő lényegi feszültség problémáját a pszichológia és a szociológia diszciplináris szembeállításával értelmezi, s a kérdést úgy dönti el, hogy a közösségi (szociológiai) értelmezés mellett foglal állást. Csakhogy a Laki által idézett szövegrész mindkét értelmezési lehetőséget magában foglalja, nem csak a Laki által idézett közösségi verziót erősíti meg,⁹ hanem Kuhn a főszövegben azt is írta, hogy „az eredményes kutatónak egyidejűleg kell a tradicionalista és a képromboló tulajdonságait felmutatnia” (Kuhn 1977. 227), melyet csak kiegészített és pontosított a lent idézett lábjegyzetével.

Azt gondolom, hogy kár lenne az individuális/egzisztenciális, illetve a közösségi mozzanatot *diszciplinárisan* szétválasztani, mondván az egyik pszichológiai, a másik ellenben szociológiai jellegű, hanem ezeket a mozzanatot *módszertanilag egységesen, összefüggésükben* érdemes tárgyalni. Ha a hermeneutika nyelvén fogalmaznánk meg ezeket a dilemmákat, rengeteg felesleges vitától és szembeállításától kímélnénk meg Kuhn értelmezését. Kuhn persze különféle diszciplináktól vett ötleteket, metaforákat, de ha elfogadjuk azt a plauzibilis feltételezést, hogy filozófiát csinált, akkor véleményem szerint *nem érdemes* ezeket az eredetileg pszichológiai, szociológiai, tudománytörténeti eszméket, képeket a származási helyükhöz, a *nem filozófiai tudományokhoz visszakötni*. Ha egyszer e gondolatok *filozófiai gondolatmenetek* részeivé válnak, akkor célszerű lenne egységesen, filozófiai szempontok alapján értékelni, megítélni őket. Véleményem szerint Kuhn értelmezésekor gyakran előfordul, és sok konfúziót okoz, hogy *hiányzik* az egységes filozófiai nyelv és látásmód, ezért a különféle szaktudományok mentén szétcincálják és szembeállítják a kuhni gondolatokat, pedig *egységes filozófiai tárgyalás esetén a felmerülő nehézségek egy része magától megoldódna*.

⁸ Véleményem szerint pontatlan kantianusnak nevezni ezt az ízig-vérig fenomenológiai koncepciót.

⁹ A Laki által idézett lábjegyzetszöveg a következőképpen hangzik: „inkább a szakmai csoport, mint az individuum az, melynek egyidejűleg rendelkeznie kell a két tulajdonsággal. A csoport egyes tagjai lehetnek inkább tradicionalisták, mások inkább újítók, s ennek megfelelően különbözőképpen járulnak hozzá a csoport teljesítményéhez. Mindazonáltal az oktatás, az intézményi normák és az elvégzendő feladat természete együttesen biztosítják, hogy többé vagy kevésbé mindkettő áthassa a csoport valamennyi tagját” (Kuhn 1977. 227. sk, Laki 2006. 208).

A Heidegger által kidolgozott hermeneutikai fenomenológia az egyik lehetőség arra, hogy ezt a filozófiai háttérrel nyújtsa, s a Kuhn-interpretációk állandó kihívása az a kérdés, hogy létezik-e másik olyan filozófiai elmélet, amely képes arra, hogy a kuhni elmélet *átfogó és egységes filozófiai értelmezését* nyújtsa.

IRODALOM

- Gadamer, Hans-Georg 1990. *Gesammelte Werke 1, Wahrheit und Methode*. Tübingen, Mohr. Magyarul: Hans-Georg Gadamer 1984. *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat. 1984.
- Heidegger, Martin 1993. *Sein und Zeit*. Tübingen, Niemeyer. Magyarul: uő 2001. *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Osiris, Budapest.
- Kuhn, Thomas S. 1984. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Budapest, Gondolat.
- Kuhn, Thomas S. 1977. *The Essential Tension*. Chicago–London, The University of Chicago Press.
- Kuhn, Thomas S. 1988. *Die Entstehung des Neuen*. Hrsg. L. Krüger. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Schwendtner Tibor 2000a. *Heidegger tudományfelfogása*. Budapest, Gond–Osiris.
- Schwendtner Tibor 2000b. Thomas Kuhn és a hermeneutika. *Replika* 41–42. 139–148.
- Schwendtner Tibor 2001. Heidegger Husserl-kritikája és a létkérdés. In uő (szerk.) *Metszéspontok. A hermeneutika és a fenomenológia határvidékén*. Budapest, L'Harmattan. 75–97.